

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ БЕЗРОБІТНИХ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF THE UNEMPLOYED DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE

Стаття присвячена висвітленню результатів теоретичного й емпіричного вивчення показників соціально-психологічної адаптації безробітних у період воєнного стану.

Здійснено теоретичний аналіз закономірностей соціально-психологічної адаптації осіб в умовах воєнного стану, специфіки сучасних досліджень психологічних характеристик безробітних осіб, їхнього сприйняття себе, побудови життєвої перспективи тощо. Виокремлено актуальні наукові проблеми, що розкривають напрями наукових пошуків у сфері психологічного та соціального супроводу безробітних осіб в умовах воєнного стану.

Емпіричне дослідження дало змогу охопити 80 осіб, із яких 40 респондентів мають статус безробітного й перебувають на обліку в Полтавській міськрайонній філії Полтавського обласного центру зайнятості, і 40 працевлаштованих осіб. Вікові характеристики вибірки становлять 25–48 років. Для діагностики особливостей соціально-психологічної адаптації безробітних використано методики «Мотивація до успіху» (Т. Елерс) і «Мотивація до уникнення невдач» (Т. Елерс), «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (О. Потьомкіна), методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд) і застосовано методи математичної статистики (критерій -Пірсона).

Представлені результати емпіричного дослідження засвідчили, що безробітні особи в період воєнного стану характеризуються вираженими труднощами соціально-психологічної адаптації порівняно з працевлаштованими громадянами. Так, безробітні, справді, характеризуються вираженою мотивацією до уникнення невдач, суттєвими труднощами адаптації, погіршеним сприйняттям себе й очікуваннями неуспішності в системі соціальних стосунків, орієнтовані на процес діяльності. Натомість працюючі досліджувані, дійсно, більше спрямовані на мотивацію до досягнення успіху, орієнтовані на результат діяльності й мають кращі показники соціально-психологічної адаптації, очікують позитивного ставлення від навколишніх.

Ключові слова: безробітні, воєнний стан, соціально-психологічна адаптація безробітних, мотиваційні тенденції безробітних, соціально-психологічні установки безробіт-

них, чинники соціально-психологічної адаптації безробітних.

The article is devoted to highlighting the results of a theoretical and empirical study of indicators of social and psychological adaptation of the unemployed during the period of martial law.

A theoretical analysis of the patterns of socio-psychological adaptation of persons in the conditions of martial law, the specifics of modern research into the psychological characteristics of unemployed persons, their self-perception, construction of life prospects, etc., was carried out. Current scientific problems are highlighted that reveal the directions of scientific research in the field of psychological and social support of unemployed persons in the conditions of martial law. Empirical research made it possible to cover 80 people, of which 40 respondents have the status of unemployed and are registered in the Poltava city-district branch of the Poltava regional employment center, and 40 employed people. The age characteristics of the sample are 25–48 years. To diagnose the peculiarities of social and psychological adaptation of the unemployed, the methods "Motivation to success" (T. Elers) and "Motivation to avoid failure" (T. Elers), "Diagnostics of social and psychological attitudes of the individual in the motivational and need sphere" (O. Potemkina) were used, the method of diagnosis of socio-psychological adaptation (K. Rogers, R. Diamond) and applied methods of mathematical statistics (criterion -Pearson).

The presented results of the empirical research proved that unemployed persons in the period of martial law are characterized by pronounced difficulties of social and psychological adaptation, compared to employed citizens. Thus, the unemployed are indeed characterized by a pronounced motivation to avoid failure, are oriented towards the process of activity, have significant adaptation difficulties, worsened self-perception and expectations of failure in the system of social relations. On the other hand, working subjects are really more motivated to achieve success, are focused on the results of their activities and have better indicators of social and psychological adaptation, expect a positive attitude from the people around them.

Key words: unemployed, martial law, socio-psychological adaptation of the unemployed, motivational tendencies of the unemployed, socio-psychological attitudes of the unemployed, factors of socio-psychological adaptation of the unemployed.

УДК 159.922.75

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.

2024.58.39

Дудецька С.М.

завідувачка відділу юридично-правової допомоги та забезпечення життєдіяльності району Київська районна в м. Полтаві рада, здобувачка освіти за спеціальністю 053. Психологія ОР «Магістр» ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Миколаївський інститут розвитку людини

Заїка В.М.

к.психол.н., доцент кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Полтавський інститут економіки і права

Актуальність проблеми дослідження.

Україна перебуває в умовах воєнного стану й нестабільної політичної ситуації, що негативно відображається на економіці країни. Викликане веденням військових дій України, разюче погіршення ситуації після 2022 року призвело до затяжної економічної кризи, що, у свою чергу, позначається в дисбалансі всіх макроекономічних показників. У зв'язку з уве-

денням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини та громадянина. Відомо, що період воєнного стану також значно впливає на соціально-психологічну адаптацію населення, особливо безробітних. Така ситуація створює серйозні виклики, що потребують уваги науковців і практиків. Однак, на жаль, досліджень

із цього питання в межах соціальної психології ще досить мало.

Мета статті – проаналізувати соціально-психологічні аспекти адаптації безробітних під час періоду воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Безробіття, як наслідок формування нових соціально-економічних відносин, стало немінучим елементом нашого буття. Воно впливає на якість життя, обмежує соціальні та професійні перспективи, а також зумовлює певну поведінку й психологічний стан людини. Розгубленість, депресія, страх, непотрібність, утрата сенсу життя, зміна соціального статусу, звичного рівня життя й колишніх соціальних зв'язків, збільшення неорганізованого часу, нерозуміння значення власної активності у вирішенні кризової ситуації, матеріальні труднощі в період військового стану – ось далеко неповний перелік змін психологічного стану людей, що втратили роботу.

Соціально-психологічна підтримка безробітних поряд із психологічною допомогою особливо в теперішній нелегкий час є важливим складником системи роботи служби зайнятості, спрямованої на прискорення повернення незайнятих громадян на роботу та їх соціально-психологічну реабілітацію.

Проблема психологічної підтримки безробітних як один із основних напрямів роботи психологів служби зайнятості й відділів організації профорієнтації незайнятого населення в період воєнного стану в Україні набуває особливої актуальності. Т. Алексенко, І. Беляєва, О. Бережна, С. Вершинін, Ж. Вірна, О. Грабовець, Дж. Каллаган, Л. Карамушка, Н. Коломинський, Н. Максимова, К. Мілютіна, Н. Серебрякова, Л. Шипіцина, Т. Шульга детермінують психологічний супровід як не просто суму різноманітних методів роботи, а комплексно-технологічну, особливу культуру підтримки й допомоги спеціалістами, які беруть участь у процесі супроводу.

Сучасні дослідження подають також різноманітний матеріал стосовно психологічних характеристик і соціально-психологічного становлення особистості безробітного. Зокрема, Н. Жиліяк [2, с. 87] аналізує аспекти самовизначення безробітних осіб, акцентуючи увагу на труднощах визначення життєвої перспективи та плануванні життя особи в умовах соціальних трансформацій і втрати місця роботи. М. Торжевський [5, с. 92], здійснюючи різноманітний аналіз цієї проблеми, зауважує на наявності комплексу психологічних проблем і труднощів у безробітної особи. А. Фесенко [6, с. 54] відзначає погіршення системи соціальних контактів у молодих унаслідок втрати роботи, наявність у них виражених конфліктних тенденцій, пов'язаних із переживанням суб'єктивного стану самотності. Дослідження

Т. Кухар [3, с. 130] свідчить про наявність суттєвих психологічних зрушень у безробітних: появу в них тривоги, страхів, дезорганізації життєвого планування, сану фрустрації тощо. Т. Гальцева [1, с. 95] зауважує на тому, що втрата місця роботи є одним із різновидів життєвих криз особистості, порушуючи її цілісне функціонування, зачіпаючи механізми соціальної адаптації та зменшуючи можливість вільно розвиватися в житті. Такі кризові стани, зауважують О. Стефанюк і К. Пивоварська [4, с. 94], зумовлюють негативні психологічні й соціально-психологічні явища, коли всі особи нашої країни, у тому числі й безробітні, перебувають у стані кризи та потребують додаткової уваги.

Разом із тим, попри посилену дослідницьку увагу науковців до категорії внутрішньо переміщених осіб, залишається остаточно не вивченою й не визначеною сукупність психологічних чинників, які визначають продуктивність і результативність процесу адаптації внутрішніх переселенців. Хоча саме такий напрям дослідження видається одним із найбільш актуальних в умовах сьогодення, коли в Україні велика кількість людей переживають труднощі адаптаційного характеру й потребують психологічного супроводу та допомоги. Отже, практично зумовлена необхідність пошуку повного переліку чинників соціально-психологічної адаптації та неповна представленість цієї проблеми в наукових джерелах і зумовили актуальність теми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою вивчення показників соціально-психологічної адаптації осіб в умовах воєнного стану ми провели емпіричне дослідження, у якому використано методики «Мотивація до успіху» (Т. Елерс) і «Мотивація до уникнення невдач» (Т. Елерс), «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (О. Потьомкіна), методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд) і застосовано методи математичної статистики (критерій χ^2 -Пірсона).

Експериментальна вибірка становила 40 осіб, які мають статус безробітного й перебувають на обліку в службі зайнятості, які становили експериментальну групу, і 40 працевлаштованих осіб. Вікові характеристики вибірки становлять 25–48 років. Емпіричною базою дослідження обрано Полтавську міськрайонну філію Полтавського обласного центру зайнятості.

В основі дослідження покладено гіпотезу, згідно з якою ми передбачаємо, що безробітні особи в період воєнного стану характеризуються вираженими труднощами соціально-психологічної адаптації порівняно з працевлаштованими громадянами. Так, безробітні, імовірно, характеризу-

ються вираженою мотивацією до уникнення невдач, суттєвими труднощами адаптації, погіршеним сприйняттям себе й очікуваними неуспішності в системі соціальних стосунків, орієнтовані на процес діяльності. Натомість працюючі досліджувані, імовірно, більше спрямовані на мотивацію до досягнення успіху, орієнтовані на результат діяльності й мають кращі показники соціально-психологічної адаптації, очікують позитивного ставлення від навколишніх.

Результати діагностики, які характеризують вираженість мотивації до успіху досліджуваних із двох підгруп, представлені на рис. 1.

Як свідчать дані, представлені на рис. 1, групи досліджуваних залежно від факту працевлаштування різняться за вираженістю мотивації успіху в діяльності ($\chi^2=11,02, p\leq 0,01$). Так, безробітні переважно характеризуються низьким її рівнем вираженості, що зафіксовано в 60% непрацюючих досліджуваних. Вони не орієнтовані на досягнення результатів у діяльності, прагнуть її виконувати формально. Активність непрацюючих досліджуваних у ситуації втрати роботи спрямована переважно на несистематичні пошуки нового місця роботи, які супроводжуються невпевненістю таких особистостей у результативності своїх дій. В умовах військового стану вони не докладають значних зусиль для пошуку місця роботи й типово задовольняються позицією безробітного, апелюючи на соціально-економічні труднощі, притаманні країні в умовах війни.

Також 22% безробітних характеризуються середнім рівнем вираженості мотивації до успіху. В одних ситуаціях вони орієнтовані на результат та оптимізують власні зусилля для його досягнення. В інших ситуаціях – недостатньо важливих для них і таких, що ніби не ведуть до працевлаштування, такі досліджувані не мають орієнтованості на успіх у діяльності. Зокрема, у разі втрати роботи під час війни вони часто демонструють зневіру у своїх можливостях, унаслідок чого їхні намагання знайти нове місце роботи несистематичні та фрагментарні.

Висока мотивація до успіху властива лише 18% безробітних в умовах війни, які прагнуть досягати результатів у будь-якій діяльності й мобілізуються для цього: їхня мета швидко знайти роботу й розвиватися, оскільки в складних матеріальних умовах воєнного стану вони не мають необхідного фінансового ресурсу для життя. Починаючи якусь справу, такі безробітні впевнені у своїх можливостях і налаштовані на результат. Вірогідно, що такі досліджувані недовго перебуватимуть без роботи в умовах війни, змінять свій статус.

Натомість серед працюючих респондентів переважно виражена мотивація до досягнення успіху, яка зафіксована в 62% працюючих респондентів. Вони орієнтовані на успіх у будь-якій діяльності, яку виконують швидко й ефективно. Працюючі досліджувані, будучи орієнтованими на успіх, навіть утративши місце роботи, швидко мобілізуються й знаходять нове, тому й належать до другої категорії осіб.

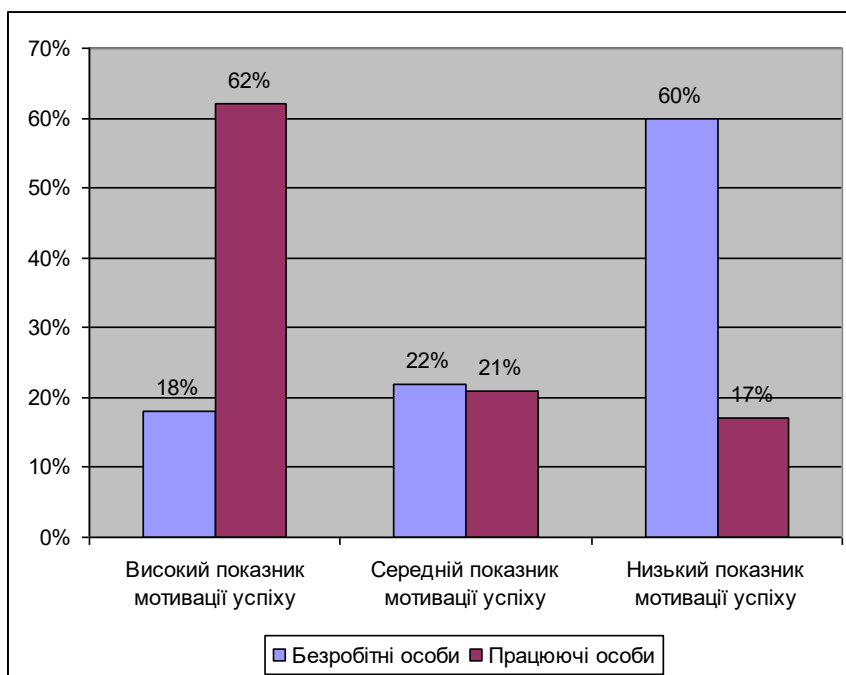

Рис. 1. Особливості вираженості мотивації успіху безробітних і працюючих досліджуваних в умовах війни

Середній рівень мотивації успіху властивий 21% працюючих досліджуваних. Вони мають переважну орієнтацію для досягнення результативності в будь-якій діяльності, проте не завжди можуть подолати труднощі під час її виконання, що залежить переважно від значення ситуації для досліджуваних.

Низький рівень вираженості мотивації успіху властивий 17% працюючих респондентів. Вони не орієнтовані на результативність у діяльності, формально до неї ставляться. На роботі вони просто виконують свої функціональні обов'язки, не переймаючись кар'єрним зростанням, а лише відпрацьовують свій час.

Розглянемо вираженість мотивації до уникнення невдач серед досліджуваних, що представлено на рис. 2.

Як свідчать дані, представлені на рис. 2, безробітні характеризуються переважанням мотивації до уникнення невдач ($\chi^2=13,427$, $p \leq 0,01$), що зафіксовано в 64% непрацюючих досліджуваних. Вони переважно орієнтовані на таке виконання діяльності, за якого хоч і не досягнуть результативності, проте уникнуть покарання чи негативних наслідків. У ситуації втрати роботи такі досліджувані переважно не орієнтовані на успіх, сумніваються у своїх можливостях знайти роботу. Переважання мотиваційної тенденції до уникнення невдач серед безробітних ускладнює процес пошуку роботи й успішну життєву самореалізацію таких особистостей особливо в умовах воєнного стану.

Середній і низький показники вираженості мотивації уникнення невдач зафіксовано у 18% безробітних досліджуваних. Досліджувані, які мають низький рівень вираженості мотивацій-

ної тенденції до уникнення невдач, орієнтовані на успіх і результативність діяльності. Безробітні із середнім рівнем мотивації уникнення невдач по-різному поводяться у відповідальних ситуаціях, під час втрати роботи також. У ситуаціях, коли вони впевнені у своїх можливостях, такі досліджувані спрямовані на успіх, швидко орієнтуються в ситуації та знаходять роботу. Натомість у ситуаціях, коли такі досліджувані відчувають невпевненість чи бачать труднощі, вони не докладають необхідних зусиль для досягнення бажаного результату і, як наслідок, не можуть повторно працевлаштуватися.

Також ми визначили, що 74% працюючих респондентів в умовах воєнного стану характеризуються низьким рівнем вираженості мотивації до уникнення невдач. Вони орієнтовані на успіх і професійне зростання, досягнення матеріального благополуччя. Окрім цього, 12% досліджуваних цієї групи мають середній показник вираженості такої мотивації, а 14% – високий. Респонденти із середнім рівнем вираженості мотивації уникнення невдач у відповідальних ситуаціях діють переважно успішно, мобілізуються для результативності. Досліджувані, які мають високий рівень вираженості мотивації уникнення невдач, у більшості ситуацій діють так, щоб уникнути негативних наслідків своєї бездіяльності.

Розглянемо особливості мотиваційних настанов досліджуваних, що відображають їхню спрямованість на процес чи на результат діяльності й представлені на рис. 3.

Як свідчать дані, представлені на рис. 3, на результат більшою мірою спрямовані працюючі досліджувані, ніж безробітні ($\chi^2=9,591$,

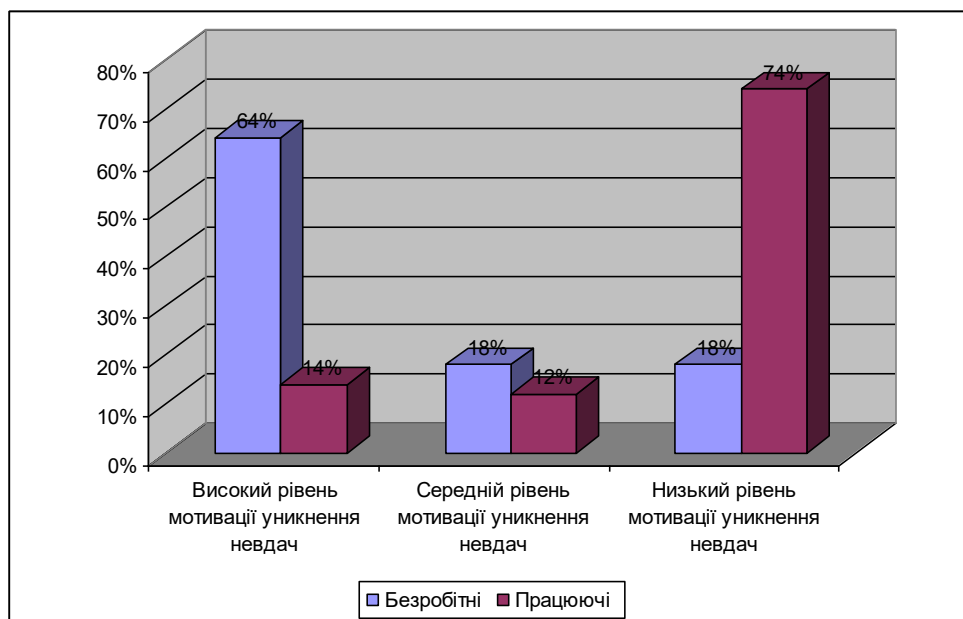

Рис. 2. Особливості вираженості мотивації до уникнення невдач безробітних і працюючих респондентів в умовах війни

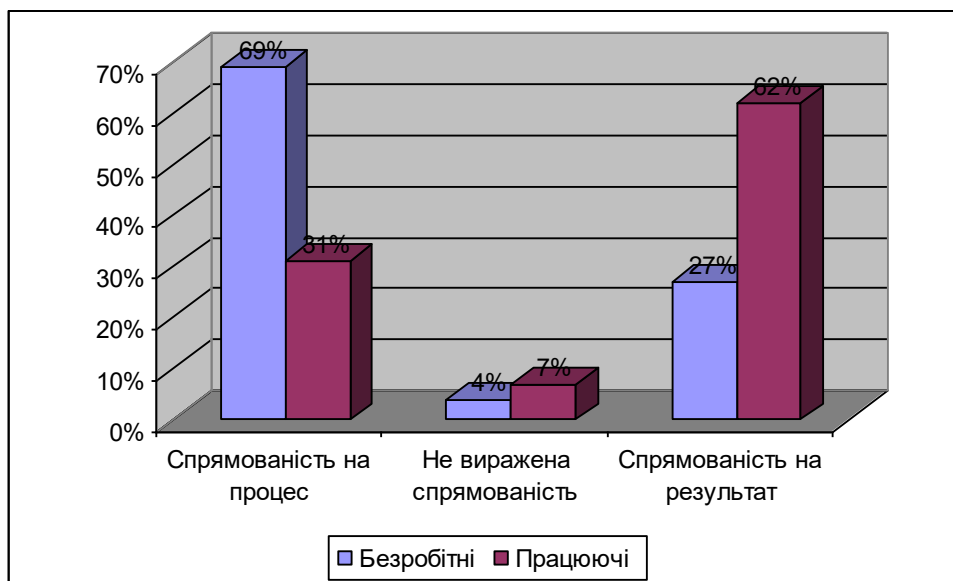

Рис. 3. Особливості спрямованості в діяльності безробітних і працюючих досліджуваних в умовах війни

$p \leq 0,05$). Так, безробітні більше спрямовані на процес діяльності, оскільки це властиво 69% таких досліджуваних. Розцінюючи свої можливості на низькому рівні, такі досліджувані спрямовані на процесуальний бік діяльності й пошуку роботи, відчуваючи, що неспроможні досягти бажаного результату. Тобто в пошуку роботи такі респонденти проявляють невпевненість у своїх можливостях і спрямовані на сам процес пошуку роботи, адже в разі недосягнення результату не відчуватимуть виражених негативних емоцій. Їхні намагання знайти роботу характеризуються довгими роздумами, розмірковуваннями, що спрямовані на затягування часу, а не на реальне працевлаштування, що ускладнює їхнє становище в умовах воєнного часу.

Натомість серед працюючих досліджуваних 62% орієнтовані на результативність у діяльності. Вони ставлять перед собою високі цілі й упевнені у своїх можливостях їх досягти, процес трудової діяльності не є для них особливо значимим.

Орієнтованість на процес діяльності властива лише 31% працюючих досліджуваних, які отримують задоволення від своєї трудової діяльності, не маючи вираженого прагнення до її результативності.

Порівнюємо вираженість якостей альтруїзму й егоїзму серед досліджуваних двох підгруп, що представлено на рис. 4.

Як свідчать дані, представлені на рис. 4, серед безробітних досліджуваних переважає орієнтованість на альтруїзм ($\chi^2=10,119$, $p \leq 0,01$), що зафіксовано в 62% таких респондентів. Вони переважно орієнтовані на допомогу іншим людям, відстоювання не лише

власних інтересів, а й інтересів навколишніх. Унаслідок таких соціальних установок безробітні іноді не можуть швидко працевлаштуватися, оскільки переймаються проблемами інших людей. Низький рівень вираженості альтруїзму властивий 31% таких досліджуваних, які характеризуються схильністю до егоїзму. Вони орієнтовані виключно на власні інтереси, не звертаючи увагу на проблеми та потреби навколишніх.

Натомість серед працюючих досліджуваних більше виражена установка на егоїзм, властива 59% респондентів цієї підгрупи. Такі досліджувані переважно орієнтовані на досягнення необхідних для них інтересів, не переймаючись проблемами навколишніх. Виражена орієнтованість на альтруїзм властива 32% досліджуваним другої групи, які переймаються не лише своїми проблемами, а й проблемами інших людей.

На рис. 5 порівняємо показники соціально-психологічної адаптації безробітних і працюючих досліджуваних в умовах війни.

Як видно із рис. 5, безробітні респонденти характеризуються вираженими аспектами соціально-психологічної дезадаптації. Зокрема, для них характерні знижені показники загального рівня адаптації в соціально-психологічному плані ($\chi^2=10,326$, $p \leq 0,01$), прийняття інших ($\chi^2=9,34$, $p \leq 0,05$), самосприйняття ($\chi^2=7,61$, $p \leq 0,05$) та емоційного комфорту ($\chi^2=8,72$, $p \leq 0,05$). Тобто, не маючи постійного місця роботи, перебуваючи в стані матеріальних труднощів в умовах військових дій, такі респонденти відчувають труднощі соціально-психологічної адаптації, не спроможні успішно організувати систему взаємодії з навколиш-

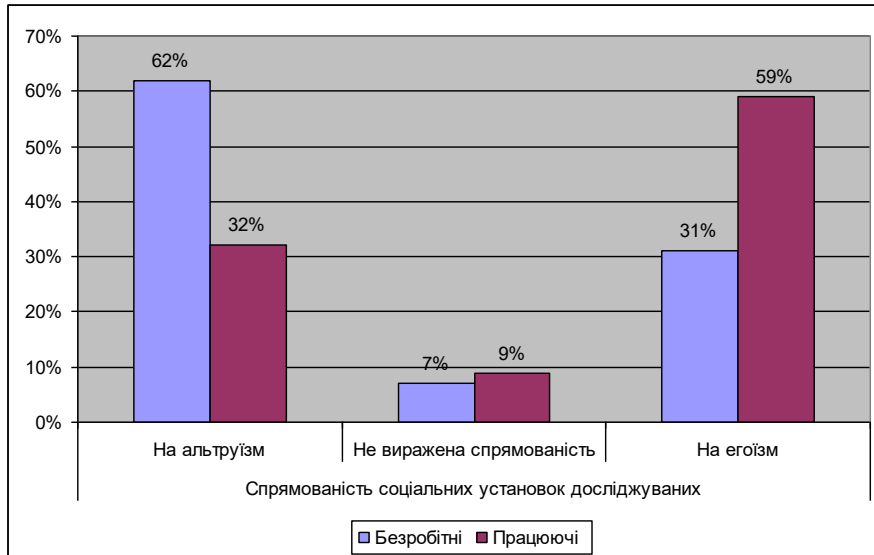

Рис. 4. Спрямованість на альтруїзм чи егоїзм безробітних і працюючих респондентів в умовах війни

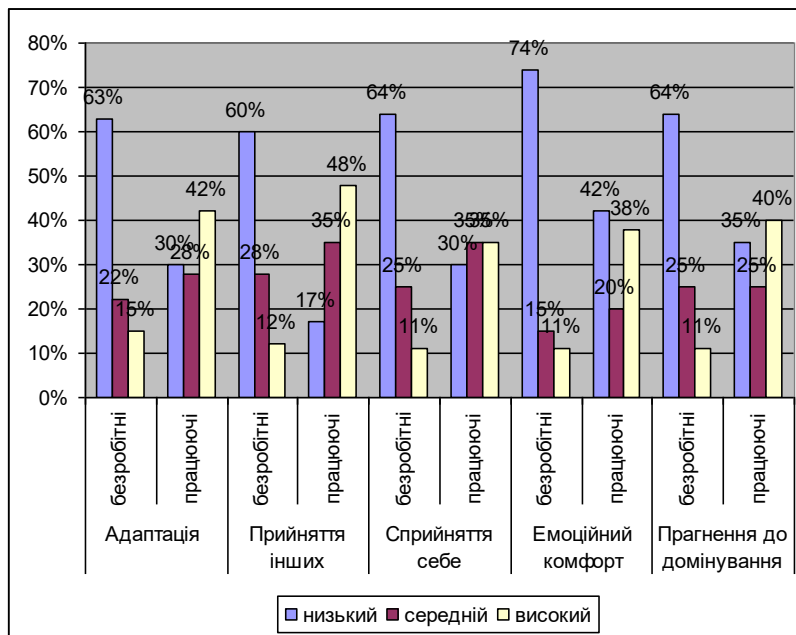

Рис. 5. Показники соціально-психологічної адаптації безробітних і працюючих досліджуваних в умовах війни

німи, не можуть бути ефективними в стосунках з іншими людьми та знайти своє місце в системі стосунків у мінливому середовищі. Разом із тим виявлено, що безробітні респонденти характеризуються відсутністю схильності до домінування, що на низькому рівні виражено в 65% представників цієї підгрупи.

Натомість працевлаштовані респонденти характеризуються вищими показниками соціально-психологічної адаптації. У таких досліджуваних переважають високі рівні очікування сприйняття інших (48%), самосприйняття (35%), емоційного комфорту (38%) і доміну-

вання (40%). Тобто, маючи роботу й можливість фінансового забезпечення, професійного зростання, такі досліджувані характеризуються вищими показниками соціально-психологічної адаптації, очікують позитивного перебігу спілкування. Для них характерне більш позитивне сприйняття власної особистості, прагнення нав'язувати іншим свою точку зору, домінувати в системі міжособистісних стосунків, що базуються на їхній більшій життєвій успішності, спроможності матеріально себе забезпечувати, ефективно реалізуватися в системі виробничих стосунків.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати емпіричного вивчення засвідчують, що сформульована нами гіпотеза доведена. Дійсно, ми з'ясували, що безробітні особи в період воєнного стану характеризуються вираженими труднощами соціально-психологічної адаптації порівняно з працевлаштованими громадянами. Так, безробітні, справді, характеризуються вираженою мотивацією до уникнення невдач, орієнтовані на процес діяльності, суттєвими труднощами адаптації, погіршеним сприйняттям себе й очікуваннями неуспішності в системі соціальних стосунків. Натомість працюючі досліджувані, дійсно, більше спрямовані на мотивацію до досягнення успіху, орієнтовані на результат діяльності й мають кращі показники соціально-психологічної адаптації, очікують позитивного ставлення від навколишніх.

Разом із тим проблема вивчення чинників соціально-психологічної адаптації українців в умовах військового стану є не вичерпаною. Зокрема, перспективою подальших розвідок авторів може стати вивчення впливу локусу контролю та смисложиттєвих орієнтацій на процес адаптації безробітних у складних соціальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гальцева Т.О. Трансформація особистості в період проживання життєвих криз. *Трансформації особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін* : колективна монографія / за заг. ред. Л.М. Пріснякової. Дніпро : ЛІРА, 2023. С. 72–98.
2. Жилияк Н.В. Деякі аспекти самовизначення безробітних у процесі профпереорієнтації. *Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні* : тези II Всеукраїнського конгресу з організаційної та економічної психології. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, 2015. С. 86–87.
3. Кухар Т.В. Безробіття як соціальне явище та фактор зміни психічного стану особистості. *Вісник Харківський національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2018. № 771. Вип. 38. С. 128–132.
4. Стефанюк О., Пивоварська К. Особливості роботи центру освіти дорослих в умовах повномасштабного військового вторгнення. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2023. № 19. С. 84–93.
5. Торжевський М.В. Проблеми безробіття молоді та напрями їх вирішення. *Економіка України*. 2014. № 1. С. 87–96.
6. Фесенко А.М. Невирішеність проблеми працевлаштування як фактор соціального відчуження молоді. *Педагогіка та соціальна робота*. 2014. № 6. С. 51–56.